

Ghervas zalaže za formiranje europske vojske, teško je ne složiti se s njezinim zaključkom da je za mir potrebno izgraditi snažan osjećaj solidarnosti. Problem je u tome što Ghervas ne daje jasan odgovor na čemu se taj osjećaj solidarnosti treba temeljiti. U sekularnom svijetu on očito ne može biti utemeljen na kršćanstvu (ili kojoj drugoj religiji). Nadalje, utemeljiti ga na nekom etničkom (rasnom) identitetu bio bi povratak u neka veoma mračna vremena (što autorica otvoreno priznaje). Zaključak koji se nameće sam po sebi jest da mir može biti utemeljen samo na liberalnim načelima i priznavanju ljudskih prava. No, ona zagovarajući taj liberalizam izbjegava proširiti svoje rezoniranje na ne-europski svijet. S druge strane Ghervas inzistira da mir može cvjetati u Europi samo ako su Rusija, Turska i sjeverna Afrika također u stanju mira. Knjiga (s pravom) kritizira Orbana i Kaczyńskog, no o Turskoj, Saudijskoj Arabiji, pa i o devijacijama od liberalne demokracije prisutnim u Japanu u Republici Koreji, nema niti slova. Ghervas upada u zamku u koju upadaju mnogi soc-liberali (lijevi liberali) kada razmatraju međunarodnu politiku. Iz straha da ih se ne prozove rasistima, uzdržavaju se od kritika anti-liberalnih strujanja u ne-europskim društvima. Tako duh univerzalnog mira biva skučen u Europi, na veliku žalost država i naroda izvan nje.

Marko Ribičić

Victor Serge, *Ako je ponoć u stoljeću*, prev. Marina Alia Jurišić, Zagreb: Disput, 2023, 264 str.

Napokon je na hrvatski jezik prevedeno jedno djelo Victora Sergea (1890. – 1947.), izuzetnog pisca gotovo filmskog životnog puta i autorskog glasa koji nam je nedostajao. Predlagali smo povodom stogodišnjice Ruske revolucije 1917. – 2017. godine prijevod njegovih – širom citiranih – *Memoara revolucionara*, ali važno je dobiti prijevod bilo kojeg njegovog djela. Iako je možda književno najpoznatiji po romanu *Slučaj Tulajev*, objavljeni roman *Ako je ponoć u stoljeću* – koji je prevela filologinja i doktorandica povijesti Marina Alia Jurišić – zanimljiv je iz više razloga.

Najprije, i u taj su roman upisane mnoge mijene autorove političke i intelektualne biografije i dramatičnih povijesnih zbivanja. Tema političkih uhićivanja i zatvaranja – snažno zastupljena u romanu – prati Victora Sergea od samih početaka. Već su njegovi roditelji bili prognanici ruskog carizma, a Serge osuđivan i protjerivan u Belgiji, Francuskoj, Španjolskoj i Rusiji, počevši još od ranih 20-ih godina njegova života nadalje. Pritom je prošao put od anarhizma do boljševizma, da bi se ubrzo pridružio „lijevoj opoziciji“ te je kao trockist uhićivan i puštan 1920-ih i 1930-ih godina, nakon što je iskusio i deportaciju u središnju Aziju. Naposljetku mu je kao piscu za kojeg su se založili njegovi europski kolege dopušteno da napusti Sovjetski Savez te je nakon Bruxellesa i Pariza dospio do Mexico Cityja u kojem na koncu umire.

Nakon svih tih prijelomnih iskustava ne čudi da jedan od prvih Sergeovih romana nosi naslov *Ljudi u zatvoru* (1930.). To je središnji motiv i romana *Ako je ponoć u stoljeću*, napisanom 1936. – 1938., a objavljenom 1939. godine. Pisan kao politički roman, protekom vremena postao je još više i povijesni roman. Tijekom tih 1930-ih godina objavljujvana su mnoga publicistička i književna djela koja su s jedne strane hvalila Sovjetski Savez ili s druge prikazivala njegovo naličje i razobličavala staljinizam. Sva su ona odgovarala na jedno od središnjih pitanja između dva svjetska rata je li poslijerevolucionarna Rusija iznjedrila uspješnu društvenu alternativu ili se prometnula u nešto posve suprotno. Dovoljno je izdvojiti veliki međunarodni odjek što ga je imala knjiga Andréa Gidea *Povratak iz SSSR-a* (1936.) ili roman Arthura Koestlera *Pomračenje*

o *podne* (1940.). Na sličnom tragu nastala je i knjiga Ante Cilige *U zemlji velike laži* (1938.), također sa značajnim odjekom. U drugoj polovici 20. stoljeća to će svojom sveprisutnošću na globalnoj razini biti napose Solženjicinov *Arhipelag Gulag* (1973.), a na jugoslavenskoj Štajnerovih *7000 dana u Sibiru* (1971.). Ta i mnoga druga djela tematizirala su staljinizam i staljinističke čistke koje su bez ikakve milosti obuhvatile i brojne revolucionare. Svojom snažnom i upečatljivom kritikom utjecala su na mnogobrojne intelektualce da modificiraju ili čak potpuno promijene svoja ideološka gledišta.

Zastrašujući mehanizmi staljinističkih čistki, međutim, tek su jedno od mogućih čitanja romana *Ako je ponoć u stoljeću*. U tome se krije najava pozitivnog odgovora na pitanje treba li nam nakon 85 godina od objavljivanja izvornika prijevod još jednog od gotovo bezbrojnih djela o Staljinovim montiranim procesima, progonima i ubojstvima te je li roman izdržao čitateljski test poslije toliko vremena. S jedne strane, afirmativni napisi u hrvatskim medijima (među njima i povjesničara i književnog kritičara Dine Staničića) povodom izlaska prijevoda romana *Ako je ponoć u stoljeću* – s pozivima na nova prijevodna izdanja – potvrđuju da nam je bilo itekako potrebno prevođenje Victora Sergea. S druge strane, vrijedno je što smo dobili prijevod političkog i povijesnog romana koji na Sovjetski Savez gleda iz uvodno spomenute perspektive „lijeve opozicije“. To pak znači čitati nešto nestandardno i sadržajno bitno drukčije za naše prevladavajuće izdavačke i društvene prilike. Jedna od iznimki je spomenuta knjiga Ante Cilige *U zemlji velike laži*, prevedena na hrvatski 2007. godine. Iako Ciligina knjiga nije roman, i ona tematizira „lijevu opoziciju“ i trockiste.

No što je zapravo „lijeva opozicija“ i kako ona progovara u Sergeovom romanu? Ukratko rečeno, riječ je o „komunističkoj ljevici“ u opoziciji spram Staljinovog preuzimanja vlasti. Prema njima, Staljin „pokapa u Rusiji pobjedničku revoluciju, rođenu od preslaba proletarijata i prepustenu od ostatka svijeta samoj sebi“ (81). Staljin je stoga „grobar revolucije“ (193), odnosno tek „osrednji azijski Bonaparte“ (215). Kao trockistima, navedene tvrdnje glavnih likova u romanu na tragu su Trockijeva djela *Izdana revolucija*, koje je upravo Serge preveo s ruskog na francuski 1936. godine. Kasnije su se Trocki i Serge ipak politički razišli.

Izdana revolucija na hrvatski je prevedena puno kasnije i objavljena u Rijeci 1973. godine. Nije, naime, ni u socijalističkoj Jugoslaviji bilo jednostavno objavljivati Trockijeva djela, među ostalim i zbog stalnih sovjetskih diplomatskih pritisaka. U međuratnom razdoblju trockist je bila diskvalifikacijska etiketa i među jugoslavenskim komunistima (Tito ju je koristio u „Sukobu na ljevici“). Iako su nakon raskida Tito-Staljin 1948. godine u Jugoslaviji tiskana mnoga djela koja su kritizirala staljinizam, kasnijom normalizacijom odnosa Sovjeti su često protestirali protiv objave knjiga koje su držali protusovjetskim. Tako je primjerice odloženo objavljivanje prijevoda Solženjicinovog *Arhipelaga Gulag*, koji će biti objavljen u Beogradu tek 1988. godine. Pitanje koje je uvijek visjelo u zraku bilo je hoće li kritika staljinizma biti shvaćena i kao kritika socijalizma u cjelini. To međutim vjerojatno nije razlog za neobjavljivanje Sergea kod nas, jer su mnogi autori jednostavno izmicali domaćoj recepciji. Nasuprot tome, međunarodni interes za Victora Sergea samo je rastao te se i danas neprestano pretiskuju ili prevode njegove knjige.

Trockisti su kritizirali staljinizam, ali nisu dovodili u pitanje ideju socijalizma i same revolucije, već samo njezinu izdaju. Oni su bili kritičari iznutra, primjerice načina na koji se vode kolektivizacija i industrijalizacija, zatim prevlasti posvemašnje birokratizacije, kao i odnosa prema radnicima i seljacima te masovnih uhićivanja revolucionara. „Izdaja revolucije“ ključ je i za moguće razumijevanje pomalo enigmatskog naslova *Ako je ponoć u stoljeću*. Na osnovu toga,

revoluciju kao zoru prekrpio je sumrak i zapela je u noći, ne donoseći novi dan. Umjesto dana došla je noć, umjesto sunca led. Prema tom tumačenju, to ne vrijedi samo za tu revoluciju već i za cijelo stoljeće.

Iako su trockisti sebe doživljavali pravim revolucionarima, bili su – kao i mnogi drugi – proglašavani kontrarevolucionarima. Stoga su učvršćenje Staljinove moći i periodičke krize pratila stalna uhićivanja trockista (bilo uvjerenih bilo sumnjičenih za to), kao i brojnih drugih koji su iz raznih razloga padali u nemilost („trockisti, cionisti, vjernici, ribari, tvornički radnici, upravitelji i direktori poduzeća“, 234), s ciljem sprečavanja „širenja opasnih ideja“ (180). Zbog neprestanih optuživanja za kontrarevoluciju i straha od nje – viđene gotovo posvuda – na djelu su bile mnoge denuncijacije i bezbrojna uhićivanja. Stoga se u romanu *Ako je ponoć u stoljeću* glavni likovi često referiraju na mnogobrojnost onih koji su završili u zatvoru i posebno na to kako su gotovo svi trockisti po zatvorima. Od te se konstatacije nastoji u romanu otići i korak dalje, nagovješćujući da u tadašnjim okolnostima samo od onih koji su u zatvoru može doći kritička spoznaja, praćena stalnim poticanjem na daljnje djelovanje i borbu.

U središtu romana zbog toga je jedna trockistička grupa od pet prognanika u dalekoj provinciji na Sjeveru koju čine Jeljkin, Ružik, Avelij, Rodion i Varvara Platonova, „četiri muškarca, jedna žena, pet prijatni režimu, pet dosjea“ (61). Nisu u zatvoru, nego na radu i ne mogu nikud bez propusnice, međutim bolno su svjesni da će prije ili kasnije završiti u zatvoru. No, sastaju se i dalje, raspravljaju o izdaji revolucije, stanju u zatvorima, agrarnom pitanju („Seljake nije briga za socijalizam. Znaju ga samo po licu laži i nehumanosti, antisocijalizma“, 66) i diskutiraju mnoge teze iz *Biltena opozicije*. Napose ih zanimaju socio-ekonomski procesi koji se odvijaju, a osobito pitanje živi li radništvo bolje ili ne, kao središnje pitanje socijalističke revolucije, na koje međutim odgovaraju negativno, ističući kako je „radnik naše tvornice gladan“ (69). Odlikuje ih stalni interes za dubinskom analizom svih okolnosti, razmatranjem očekivanih budućih poteza i iznošenje protuprijedloga („Zaustaviti razornu kolektivizaciju [...], odreći se gigantomanije u industrijalizaciji...“, 163).

Postupno se neizbježni obruč oko njih sve više steže i uskoro će ih dočekati novi niz optužbi i uhićivanja. S obzirom na mnoge uhićene, u romanu se prikazuju oni koji se slamaju ili pokoravaju pod teretom prisile i svih iskušenja (primjer za to je Kostrov), kao i oni koji se usprkos svemu odupiru, žrtvuju i dalje bore (primjer Rodiona s čijim bijegom roman završava). Potonje stanovište se pripovjedno privilegira u romanu. Iako je u fokusu navedena grupa trockista koju se nesumnjivo simpatizira, roman donosi veliku galeriju likova, pozicija i sudbina u Sovjetskom Savezu. Može se prigovoriti da mnoge skicirane linije u romanu nisu dovoljno razvijane, što je međutim moguće opravdati time da su sve one ipak u službi prikaza spomenute izdvojene grupe.

U kontekstu masovnih uhićivanja, roman tematizira veliki rascjep među revolucionarima, kao članovima iste partije i njezinim veteranima, budući da je riječ o prvoj generaciji revolucionara koji su „prošli kušnje vatrom, glađu i pouzdanošću“ (47) te iznijeli Rusku revoluciju i građanski rat koji je uslijedio. Jedni su kao pripadnici lijeve opozicije uhićivani, a drugi su se priklonili staljinizmu i postali njihovi progonitelji (u djelu je primjer za to Fedosenko). Kako se navodi u romanu: „Tamničari i zatvorenici, još smo članovi iste partije: jedine partije revolucije; oni je kvare, vode u propast, mi se odupiremo kako bismo je spasili njima usprkos.“ (204). Pritom rascijepljene strane i dalje povezuju životno određujuće uspomene na sve što su prošli u teškim godinama revolucije i građanskog rata, što je česta tema njihova razgovora na saslušanjima ili pak mamac za pridobivanje uhićenih. Dinamika sličnosti u razlikama vidljiva je i u sljedećim riječima: „Mi smo bili neumoljivi kako bismo promijenili svijet, oni će biti takvi kako bi sačuvali svoj plijen.“ (197).

I dok su Sergeova djela u trenutku njihove objave iščitavana kao spomenuta osuda staljinizma u ime progonjenih revolucionara, današnji izmijenjeni kontekst pridodaje im još poneko značenje. Naime propašću socijalističkih režima u Europi 1989. godine poraženi su i revolucionari koji nisu više junaci, a osuda se sada sa Staljina često prenosi i na cjelokupno revolucionarno nasljeđe. Tom prilikom se – posve razumljivo – naglasak stavlja na tamne strane revolucija i njihove žrtve budući da se radilo o temama o kojima se uglavnom šutjelo. Pritom je znatnom dijelu historiografskih i publicističkih radova nerijetko ipak nedostajalo relevantnih kontekstualizacija i uravnoteženih tumačenja. U takvim okolnostima vrijedi skrenuti pozornost na knjige koje mnogo složenije prikazuju revolucionarno iskustvo. To je nužan preduvjet za cjelovitije razumijevanje tko je sve postajao revolucionar, na osnovu kojih povijesnih situacija i osobnih motivacija te zašto je dolazilo do razilaženja među revolucionarima i njihovih kasnijih često vrlo različitih razvojnih puteva. Iako prijevod Sergeova romana dolazi s (pre)dugim odmakom od objave izvornika, možda je došao baš u pravom trenutku za navedeno kompleksnije razumijevanje i povijesti revolucija i povijesti intelektualaca uronjenih u njih, što je upravo na tragu novije međunarodne historiografije koja se bavi revolucijama. Na spominjani raspon vremena u kojem se odvijaju refleksije dramatičnih povijesnih događanja na određeni način upućuju i sljedeće riječi iz romana: „Povijest je spora, ona se pretvori u orkan po prilici tek jednom u stotinu dvadeset godina.“ (197).

Neovisno o tematskom sloju ovog političkog i povijesnog romana – od unutarpartijske problematike međusobnog sukoba revolucionara do „romana s tezom“ o trockistima kao pravednicima – njegova obrada izvedena je na književno posve uspio i dojmljiv način. Zbog toga ga i se danas čita gotovo netremice. Pritom je Sergeu pošlo za rukom i da iscrpne trockističke rasprave s nizom specifičnih detalja, koje katkad mogu dešifrirati samo povjesničari specijalisti za to razdoblje, književno predstavi nimalo suhoparnima, upravo suprotno. Stoga poput Susan Sontag, koja je Victora Sergea opisala kao „jednog od najupečatljivijih etičkih i književnih heroja 20. stoljeća“, možemo samo zaključiti da je veliko zadovoljstvo dobiti prijevod djela onih autora koji su punokrvni pisci i dojmljivi povijesni svjedoci neovisno od teme o kojoj pišu i pozicije iz koje to čine. Ili možda baš zbog toga, budući da je sve to kod Sergea neraskidivo povezano.

Branimir Janković